

“Väliseestlased on suutnud oma rahvustraditsioone tugevamalt säilitada ja edendada kui vähemusrahvused Eestis. Miks?” küsib Eneken Laasme.

Kultuuripärand – väärtuslik vara rahvuse säilitamisel

E n e k e n L a a s m e

Multikultuurses keskkonnas võivad eri rahvuste keel, kultuur ja traditsioonid märkamatuks jääda, sest ei teata ega tunta üksteise kultuuripärandit.

Eestlaste kultuuripärand on mujal maailmas võõras. Ometi tundub, et väliseestlased on suutnud oma rahvustraditsioone tugevamalt säilitada ja edendada kui vähemusrahvused Eestis. Miks?

Tõnu Tender, EV Haridus- ja Teadusministeeriumi keeletalituse juhataja: “Ma ei tea, kas sellele ühest ja õiget vastust leidubki, sest mis võtta hinnangu andmisel kriteeriumiks – kas raha või kultuuriseltside ja ettevõtmiste arv? Minu arvates tegeldakse mõlema suunaga aktiivselt ja tõhusalt, kuigi veelgi tõhusamaks tegutsemiseks on vaja leida juurde nii inimesi kui ka raha.”

Evelin Müüripeal, Integratsiooni Sihtasutuse haridusprogrammide keskuse

projektijuht: “Mul on olnud kokkupuuteid nii väliseestlaste kui ka Eestis elavate rahvustega. Sellele tuginedes saan väita, et väliseestlased on end Eesti etnilistest gruppidest oluliselt tugevamalt positioneerinud. Põhjused peituvad ajaloo keerdkäikudes, sest siinsed rahvuskillud, etnilised vähemused ja vähemusrahvused on kannatanud Nõukogude ajal venestamispoliitika all ning seetõttu ei pruugi paljude etniline identiteet enam keeles kajastuda. Näiteks 1980. aastate alguses Eestisse elama saabunud kasahhid ja kirgiisid võivad veel emakeelt rääkida, aga juhul, kui nende haridustee on jätkunud venekeelsena ning nad on suurema osa oma elust

Eestis elades ja töötades kasutanud aktiivselt vaid vene keelt, on paratamatult nende emakeel hakanud ununema.”

Väliseestlus, omamoodi nähtus

Jaak Prozes, Fenno-Ugria Hõimukeskuse juhataja ja Eestimaa Rahvuste Ühenduse president: “Minu meelest on väliseestlased üldse omamoodi nähtus, tõelised Eesti patrioodid. Tuleb tõdeda, et väliseestlased olidki võib-olla parim osa eestlastest, sest lahkujate hulgas oli intelligentsi osa ülisuur. Näiteks 1960. aastatel ilmus välismaailmas rohkem eestikeelseid raamatuid kui Eestis ning kui vaadata, kui palju oli ja on praegu

Eesti on kodumaaks ligi saja rahvuse ja etnilise grupi esindajale, rahvusvähemuste osakaal ühiskonnas on ligi 34%. Pildil rahvusvähemuste organisatsioonide esindajad Rahvusraamatukogu kuppelsaalis koosolekut pidamas.

väliseestlastel organisatsioone, näeb, milline organiseerumiskogemus neil on. Minu teada on eestlaste seltse ainuüksi Rootsisa paarsada.”

Pagulaseestlased hoidsid oma kultuuripärandit väga jõuliselt. TÜ avatud ülikooli direktor Aune Valk: “Loodeti, et kohe-kohe pöördutakse Eestisse tagasi, lisaks võeti endale moraalne kohustus hoida Eesti riikluse aluseid juhuks, kui Eesti peaks iseseisvuse taastama. Samuti oli tugeva kogukonna aluseks asjaolu, et välismaale emigreerus Eesti ühiskonna eliit – aktiivsed kultuuri- ja poliitikategelased. Suurimad Eesti kogukonnad asusid Rootsis ja Kanadas, mis on väga multikultuurse poliitikaga riigid ja toetavad tugevalt vähemuspoliitikat. Üldse on Eesti vähemuste kultuuri hoidmine välismaal jõuliselt inimeste enda algatatud, toetatud ja teadvustatud tegevus, Rootsis ja Kanadas ka riigi toetatud.”

Väliseestlaste olukord, soovid ning tegetsemisvõimalused on erinevad ning seetõttu ei saa väliseestlaskonda isegi mitte ühe riigi või territooriumi piires käsitleda homogeensena. Tõnu Tender: “Eestlased on oma põlistelt etnilistelt asualadelt aastasade jooksul pidevalt välja rännanud, seda küll eri ajaperioo-

didel erineva intensiivsusega, eri põhjustel ning maailma eri paikadesse. Praegu paiknevad suurimad eestlaste kogukonnad Venemaal, USA-s, Rootsis ja Kanadas. Väliseestluse säilitamise eeltingimus on aga ikkagi eestluse säilitamine Eestis.”

“Seevastu on Eestis elavate rahvusvähemuste seas humanitaarintelligentsi osa minimaalne, sest keegi pole tulnud siia, et säilitada Eestis oma keelt ja kultuuri. Rahvusteadvus on neil ülimaldal, sellepärast ei anna ka enamik rahvusvähemuste lapsevanematest oma rahvuskeelt lastele edasi. Eestis rahvusvähemused hoopis venestuvad,” sedastab Jaak Prozes.

Eesti vähemus- kultuuripoliitikast

Eesti poliitika on vähemuskultuuride suhtes olnud kõikuv. “Nõukogude Liidu ajal oli ametlik poliitika ja tegevus vene vähemuskultuuri hoidmiseks väga soodus, kuid sama ei saa öelda teiste vähemuskultuuride suhtes. 1990. aastate alguses toimus kõvahääline poliitika vene rahvusest vähemuse väljasaatmiseks. Samas on Eestis elav vene vähemus nii suur ja koondunud, et hoiab oma kultuuri igapäevase tegevuse käigus ka

teadliku vähemuskultuuripoliitikata. Samuti on Eesti riigi ja ettevõtete tegevus venekeelse kultuuri hoidmisel jõuline, kuna palju on olemas “vanast rasvast”: vene teater, venekeelsed ajalehed, koolid. Kõike seda küll veidi väiksemas mahus kui Nõukogude Liidu ajal, aga see pole siiski võrreldav Eesti vähemuste kultuuri hoidmisega välismaal,” tõdeb Aune Valk. Eestis elavate vähemuste kultuuri hoidmine toimib niikuinii, kuna kogukond on suur ning kõrval asub vene kultuuri esindav riik.

Eesti riik on mõlemat suunda oma võimaluste piires toetanud ning eraldanud raha riikliku integratsiooniprogrammi raames.

Iseküsimus, kui intensiivselt saab Eesti säilitada ja edendada siinsete vähemuste, st vähemusrahvuste, rahvuste ja etniliste gruppide kultuuri. Peamine, mida oma võimaluste piires teha, on kultuuride väärtustamine ja toetamine ehk siis õigusruumi loomine ja arendamine, teavitamine ning rahastamine. Taasiseseisvunud Eesti riik on pidevalt arenenud, seega on täpsustunud ka riigi funktsioonid ning jätkuvalt on paranenud majandusvõimalused, kuigi paraku mitte veel piisavalt. Samas peavad vähemused ise soovima oma kultuuri

säilitada ja arendada, ning see on olulisem kui riigi panus.

Emakeele hoidmine ja säilitamine on seotud ka sellega, kui suur hulk rahvuskaaslast elab Eestis ning kui aktiivselt läbi käiakse. Evelin Müüripeal: "Kui rahvuskaaslastel on üle saja, on selge, et võimalusi rahvuskaaslastega emakeeles suhelda on rohkem. Samuti on rahvusgruppide puhul oluline, kuidas esitatakse "oma lugu" juba siin sündinud lastele ja lastelastele."

Vähemusrahvuse mitu tahku

Tõnu Tenderi järgi on mõiste 'vähemusrahvus' defineerimine keeruline, sest vähemuste ja teiste rühmade vahele ei ole kerge piiri tõmmata. Kuigi tihti peetakse vähemusrahvuseks kõiki teistest rahvustest inimesi, ei kuulu mittekodanikud vähemusrahvuste, vaid välismaalaste hulka, kelle õigused on erinevad. "Eri määratluste puhul on aluseks võetud enamusest eristatavad usulised, keelelised ja etnilised tunnused, aga ka soov kaitsta ja säilitada oma kultuuri, traditsioone, usku, keelt ja rahvust. Professor Kalev Katuse järgi määratakse inimese rahvus ja vähemusrahvusesse kuulumine viie üksteist täiendava üksiktunnuse kaudu: põlisus ehk isiku ja tema (vana)vanemate sünnimaa, enesemääratlus, emakeel ja/või tavakeel, usukuuluvus ja kodakondsus."

Ka "Vähemusrahvaste kaitse raamkonventsioonil" on oma definitsioon. ÜRO Inimõiguskomitee võrdsustas 1994. aastal oma üldkommentaaris nr 23 kodakondsuseta ja kodakondsusega elanikud vähemusõiguste suhtes. Tõnu Tender: "Sellele vaatamata ei ole ükski riik kehtestanud vastavat standardit oma siseriiklikus õigussüsteemis. Vähemus on määratletud arvuliselt, see peab olema väiksem kui ülejäänud elanikkond riigis."

Seejuures erineb vähemuste mõiste oluliselt ka sotsioloogias ja õigusteadustes – sotsioloogiline lähenemine on laiem, õigusteaduslik kitsam. Vähemuse mõiste on sotsioloogias laialdaselt kasutusel teatud sotsiaalse seisundi või käitumise poolest eriliste inimrühmade kohta, kes vastanduvad enamuse tavapärasele seisundile või käitumisele. Seoses sellega räägitakse eri kriteeriumide alusel piiritletavatest vähemustest, nagu majanduslik toimetulek, seksuaal-

eelistused, alkoholipruukimine, kollektioneerimishuvi jms.

Vähemusrahvus või rahvusvähemus

Eestikeelsetele terminitele 'vähemusrahvus' ja 'rahvusvähemus' on eri käsitlustes omistatud erinev tähendus, kuid mõnikord on neid termineid ka sünonüümideks peetud. Tõnu Tender toob kaks näidet. Vähemusrahvus – riigi territooriumil elavad selle riigi kodanikud, kes erinevad põlisrahvusest etnilise kuuluvuse, keele, kultuurilise omapära või religiooni poolest ning omavad kauaegseid, kindlaid ja kestvaid sidemeid selle riigiga. Sama mõiste jaoks on käibel ka termin 'rahvusvähemus'. Sellest mõistest tuleb aga eristada vähemusrahva ehk omariikluseta etnose mõistet. Seega on selle käsitluse kohaselt tegemist sünonüümidega.

Teine näide: rahvusvähemus – väljastpoolt oma riiki elav kogukond. Eestis elavad rahvusvähemused on venelased, ukrainlased, juudid jt. Vähemusrahvus – omariikluseta rahvas, näiteks kurdid, baskid jt. Siin pole aga terminite puhul tegemist sünonüümidega.

Ka rahvastikuteadlane Kalev Katus peab oluliseks eristada mõisteid *vähemusrahvus* ja *rahvusvähemus*. Jaak Prozese sõnul kasutati vahepeal ning kasutatakse ka praegu termineid nii, et vähemusrahvused on põlised, aga rahvusvähemused hilisemad tulijad, kuigi keeleteadlased tegid sellise defineerimise pihuks ja põrmuks: "Samas ei soovi siinsed rahvusvähemused end migrantideks pidada ja sellepärast neid nii ka ei nimetata. Kolonistid neile samuti ei sobi. Seega jääb ikkagi küsimus, kes on siin elavad lätlased, leedulased, valgevenelased ja poolakad."

Tõnu Tenderi kirjeldatud defineerimise puhul saab järeldada, et sõjaeelses Eestis elas viis vähemusrahvust, tänapäevases Eestis aga kaks – eesti- ehk peipsivenelased, kes eristuvad selgelt Teise maailmasõja järel kujunenud siserändelisest vene kogukonnast, ning ingerlased: "Ingerlaste kodumaa jääb küll Eesti praegustest piiridest välja poole, kuid regioonipõlistena moodustavad nad sisuliselt põlise vähemusrahvuse, kellel lõimeprobleemid kas puuduvad või pole need kuigi tõsised." Lisaks elab Eestis omaaegsete vähe-

musrahvuste allesjäänud järglaskond.

Jaak Prozese järgi sätestab aga kultuurautonoomia seadus, et Eestis elab praegu viis vähemusrahvust: sakslased, rootslased, juudid, venelased ehk siis vanausulised ning taasiseseisvunud Eestis kultuuriomavalitsuse saanud ingerisoomlased. Vastavalt seadusele võivad kultuurautonoomiat taotleda rahvused, keda elab Eestis üle 3000: "Seega võivad need olla veel valgevenelased, ukrainlased ja venelased, samuti setud – kui nad soovivad ennast kultuurautonoomia kaudu vähemusrahvuseks teadvustada."

Praegu on Eesti kodumaaks ligi saja rahvuse ja etnilise grupi esindajale, seejuures rahvusvähemuste osakaal ühiskonnas on ligi 34%. Tõnu Tender: "Kuigi Eesti avalikkuses on rahvuslikke eraldusjooni harjutud käsitlema üksnes eestlaste ja venelaste vahel, moodustavad teised rahvused märgatava hulga mitte-eestlaste kogukonnast. Näiteks ukrainlasi on viimase rahvaloenduse andmetel ligi 3% Eesti elanikkonnast."

Riigi ja väliseestlaste kontaktid

Väliseestlastega ei tegele Eestis mitte üks ministerium, vaid valdkonnast ja tegevusalast sõltuvalt on riigi ja väliseestlaste kontaktid jagunenud ministeriumide vahel. Välisministerium koordineerib oma esinduste kaudu väliseesti kogukondadele suunatud tegevust, jagab humanitaarabi eeskätt idaeestlastele, toob Eestisse tagasi Abhaasia eestlasi (viiest Eesti külast jäi sõja jalgu kolm) ning toetab koostöös kultuuriministeriumiga mitmesuguseid kultuuriprojekte, näiteks Peterburi Jaani kiriku taastamine, represseeritute kalmistu tähistamine Peterburi lähistel Levašovos, näituste korraldamine.

Siseministeriumi ülesanne oli Petserimaa 316 eestlaste kojutoomine 1998–2000 aastal, lisaks sellele korraldatakse setude piiriületust Eesti ja Venemaa vahel. Kultuuriministerium on oluliselt kaasa aidanud ESTO kultuuriprogrammi teostamisele alates 1988. aastast, aga ka Peterburi Jaani kiriku-kontsertsaali restaureerimisele, mis valmis eelmise aasta lõpuks (kogumaksumus 50 miljonit krooni), ning teinud koostööd Eesti Kultuuriseltside Ühendusega väliseesti seltside toetamisel.

Rahvuskaslaste programm

Haridus- ja teadusministeerium on koostöös väliseestlastega suutnud säilitada või taastada eesti keele õpetamise mitmes välismaa koolis, toetades eesti keele õpet ning eestikeelset õpet nii õppevahendite kui õpetajatega. Eesti kulul on saadetud õpetajaid Petserisse, Ülem-Suetukki ja Aleksandrovkasse. HTM maksab palka Abhaasia eesti keele õpetajatele ning toetab maailma eri paigus tegutsevaid eesti keele kursuste õpetajaid.

Eesti keelt õpetatakse praegu 28 paigas kokku kümnes riigis. Rääkides aga eesti keele akadeemilisest õpetamisest, siis õpetatakse seda maailma 40 ülikoolis. Õpetuspaigad jagunevad eesti keele süvaõppega koolideks näiteks Stockholmis, Riias, Roihuvuoris, Ülem-Suetukis ja Aleksandrovkas, täienduskoolideks, pühapäevakoolideks ning Eesti seltside juures tegutsevateks keelekursusteks. Eesti keele õpetamist toetatakse Moskvast, Peterburis, Petseris, Salme ja Sulevi külas, Aleksandrovkas ja Ülem-Suetukis, aga ka USA, Kanada ja Austraalia koolides ja kursustel. Lisaks sellele annab HTM välja stipendiume väliseesti üliõpilastele. 2002–2005 võeti igal aastal Eesti avalik-õiguslikesse kõrgkoolidesse õppima viis eesti noort endise NSV Liidu territooriumilt. Üliõpilaste valikukriteeriumid olid lisaks õppe edukusele ka eesti keele oskus, päritolu ja motiveeritus, samuti jälgiti eri paikkondade esindatust. Väliseesti noorte akadeemilise hariduse üks osa on eesti keele intensiivaasta läbimine, et kergendada nende lõimumist Eesti ühiskonda. Samas toetatakse üliõpilaste sidemete säilitamist kodukohaga ning seetõttu makstakse kinni kojusõidud. Haridus- ja teadusministeeriumi ülesanne on ka eesti keele- ja kultuurilaagrite korraldamine, koostöös Emakeele Seltsiga on tehtud eesti keele päevi Londonis, Lundis, Moskvast, Münchenis, Oulus, Peterburis, Petseris, Riias, Stockholmis, Tampere.

2003. aasta märtsis koostati ja võeti rahvastikuministri juhtimisel vastu riiklik rahvuskaslaste programm, mille nõukogusse kuuluvad haridus- ja teadusministeeriumi, kultuuriministeeriumi, sise- ja välisministeeriumi, rahvastikuministri büroo ning Eesti Evan-

geelse Luterliku kiriku ja Eesti Keele Instituudi esindajad. Programmi haldab haridus- ja teadusministeerium. Esmatähtsad tegevusvaldkonnad on eesti keele ja kultuuri õpe väliseesti kogukondades, eesti keele ja kultuuri õpetajate koolitus, kõrgkooliõpingud Eestis, laste ja noorte suvelaagrid Eestis, väliseesti kultuuriseltside tegevus ja kultuuri viljelemine, suulise pärimuse talletamine, arhiiviväärtuste säilitamine ja kodumaa le toimetamine, esemelise pärandi säilitamine, kirikute ja koguduste tegevus, kiriklikud toimingud ja jumalateenistused, konsulaar- ja kodakondsusküsimused, trükiste väljaandmine asukohamaal, perioodika ja ilukirjanduse saatmine Eestist, väliseestlaste sidemed kodueestlastega, Ida ja Lääne diasporaa suhted, tagasiränne Eestisse ning avalikkuse teavitamine väliseestlastega tehtavast koostööst ja nende abistamisest.

Haridus- ja teadusministeeriumi eesmärk ja ülesanne on rahastamise stabiilsuse ja suurema mahu tagamine, sealhulgas programmijärgsete tegevuste laiendamine lääne-eestlastele. Tõnu Tender: "Kahjuks ei toimi see veel nii hästi, kui asjaosalised sooviksid, kuna programm on kinnitatud püsivate finantseerimisvahenditeta." Programmi raskuspunktid on arhiivmaterjalide säilitamine ning vajadusel ja võimalusel Eestisse toomine, üldhariduse toetamine, üliõpilaspilaprogrammi jätkamine ning sidemete säilitamine kodu- ja väliseestlaste vahel. Arhiivmaterjalide säilitamise olukord Läänes on suhteliselt rahuldav, Idas aga kohati äärmiselt halb.

Tõnu Tender: "Üldhariduse toetamisel tuleb suuremat tähelepanu pöörata hajakaslastele, lahendada internetipõhise keeleõppe võimalused, toetada eesti keele õppimise võimalusi Brüsseli ja Luksemburgi Euroopa koolis ning pöörata senisest suuremat tähelepanu eesti keele süvaõppega koolide toetamisele. Üliõpilaspilaprogrammi jätkamisel on suurim probleem diplomite vastastikune tunnustamine."

Esivanemate kultuuri kandjad

Kuna nõukogude rahvuspoliitika ei soosinud etniliste vähemuste kultuurilise ja rahvusliku identiteedi arengut Eestis, on pärast Eesti taasisesivsusest märgata

huvi tõsist tõusu etniliste vähemuste hulgas oma kultuuri ja keele säilitamise ning edendamise vastu. Praegu tegutseb Eestis 144 rahvuskultuuriseltsi või -kollektiivi. Jaak Prozes: "Ma arvan, et igakuiseid kokkusaamisi ei ole ühelgi seltsil, aga tihedamalt kogunevad suuremad kogukonnad, nagu ingerisoomlased, juudid ja ukrainlased, kellel on oma ruumid ja riigi tugi. Tavaliselt on seltsidel kolm-neli tähtsündmust: rahvuspüha, vabariigi aastapäev, seltsi asutamise aastapäev ja aastalõpu koosviibimine. Sõltuvalt seltsidest peetakse ka emadepäeva ning moslemitel on veel mõni usupüha."

Rahvuskultuuriseltside juurde loodud pühapäevakoolidest tegutseb praegu Eestis 13 – seevastu 1990. aastate teisel poolel oli veel 24 pühapäevakooli: "riigi suhtumine on pühapäevakoolid välja suretanud" (Jaak Prozes).

Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutuse haridusprogrammide keskus on toetanud pühapäevakoolide vähemusrahvuste emakeele õpetajate täiendusõpet. Integratsiooni Sihtasutus on teadvustanud eestlastele etniliste vähemuste olemasolu ja tutvustanud nende kultuuri, keelt ja traditsioone. Välja antakse sarja "Rahvused Eestis" ning need eri rahvuste ajalugu, rahvussümbolikat ja loodust tutvustavad trükised on saadetud ka kõikidesse Eesti koolidesse, samuti videokassett lühifilmidega (Eestimaa Rahvuste Ühenduse, rahvastikuministri büroo, ETV ja Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutuse koostöös valmis 15-osaline Eesti rahvusvähemusi tutvustav telesari "Etnomosaiik"). Lühifilmides jäädvustati esmakordselt Eesti rahvusvähemuste ajalugu, kultuuri- ja hariduselu ning igapäevased tööd ja tegemised.